

Sko som arkeologisk kildemateriale

Af Erik Schia

Innledning

I årene 1970-1972 ble det i Oslo foretatt en utgraving av middelaldersk bygrunn. Feltet var ca 370 m² og kalles for »Mindets tomt«. Med bakgrunn i det skomaterialet som denne gravingen framskaffet skal jeg her se på endel problemstillinger det kan være aktuelt å reise og hvilke svar materialet kan gi på våre spørsmål.

Først litt om det utgravde området. Undersøkelsen fant sted ca 200 m opp fra middelalderens antatte bryggeområdet i et boligstrøk av profane trehus (fig. 35:4). Kulturlagene besto i hovedsak av flislag med brannlag i mellom, med en dybde av ca 2-3 m. Flislagene har først og fremst sammenheng med en gjenoppbygging etter de ulike brannene, men skyldes også avsetning under de forskjellige bruksperioder. Påførte lag og forstyrrende nedgravninger var det relativt lite av. I alt ble det påvist brannlag etter 13 forskjellige branner. En brann, nr. 10, dekket ikke hele feltet. Antakelig er det rester etter en partiell brann og det er ikke tatt hensyn til denne brannen i det følgende. De registrerte brannlagene utgjør gode ledelag som danner ryggraden i den etablerte relative kronologien på feltet.

Påliteligheten av den arkeologisk registrerte brannkronologien fikk vi kontrollert med tre pollenanalyser (Høeg, 1977). Det viste seg da at det i pollendiagrammene var kurver med flere topper som måtte være samtidig. Disse ble så holdt opp mot

brannlagene og bare med et unntak stemte variasjonene i pollendiagrammene tidsmessig overens med den etablerte brannlagskronologien.

For en absolutt datering av de enkelte brannene-/kulturlagene henvises til »De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen Oslo, feltet »Mindets tomt«, bind I, stratigrafi, topografi, daterende funngrupper«, Universitetsforlaget 1977.

Om bevaringsforholdene må det bemerkes at organisk materiale bare er bevart i lag fra naturbakken og opp til brann nr. 5. Over denne brann ble funnet noen deler av sko, men dette materiale er alt for fragmentarisk og lite til å kunne utnyttes statistisk. Det blir derfor utelatt i det følgende.

Hvilke problemstillinger kan en så med en viss rimelighet vente at sko kan gi svar på? For det første burde motesvingninger og det forhold at sko slites ut relativt hurtig gi grunnlag for seriasjonsdiagrammer der de ulike skotyper kan brukes til dateringer av kulturlagene. Dessuten er det et spørsmål om ulike skotyper ble lagd for menn - kvinner - barn, eller om disse brukte samme slags typer.

Videre burde skoene inneholde data om skomakerens teknikk. Foruten å spørre hvordan skoene ble lagd er det derfor naturlig å undersøke om det kan spores noen endringer over tid av skomakerteknikken i middelalder. Med andre ord om skomakerne ble dyktigere i sitt fag og i tilfelle når de ble dyktigere.

Hva som ble gjort med utslitte sko er et tredje spørsmål. Fantest det lappeskomakere i byen? Reparerer bybefolkninga skoene sjøl? Eller ble skoene kastet med en gang de var slitt ut, uten forsøk på reparasjon?

Hva innvandring av tyske skomakere i høymiddelalder fikk å si for produksjonen er et uklart problem. Ble det utviklet nye typer? Hvorfor var de hjemlige norske skomakerne nesten fortrent av tyskerne på 1300 tallet? Var det fordi tyskerne lagde bedre sko eller var det fordi tyskerne var bedre organisert med større politisk slagkraft?

Hvor i byen produksjonen fant sted er en femte problemstilling. Ble skoene produsert på forskjellige steder eller holdt skomakerne til, samlet på et sted, under overoppsyn av kongens statsapparat?

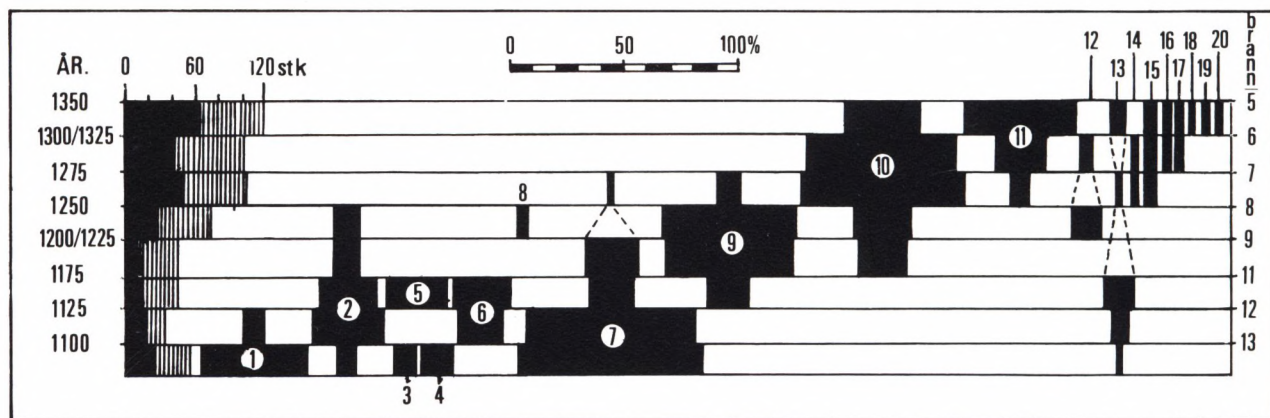
Sko som dateringskilde

Ved utgravingen på »Mindets tomt« ble det funnet i alt 655 sko som var mer eller mindre fragmentariske. Av disse var 277 sko typebestemte (Schia 1975, 27). Typeinndelingskriteriet er i hovedsak identisk med det som skomakeren Ernfrid Jälvvert i 1937 og arkeo-

logen Arne J. Larsen i 1970 la til grunn for sine arbeider. Nemlig skoens lukkeanordning. Dette ene element, er i seg sjøl så karakteristisk for de forskjellige skoene at det også etter min mening danner grunnlaget for utskilling av de ulike typene. På denne måten var det mulig å skille ut 8 typer: Lave remsko, Høye remsko, Andre remsko, Sko uten Lukkeanordning (SUL), Sidesnøresko, Frontsnøresko, Stroppsko og Spennesko. I tillegg til disse typene kommer dessuten Støvler som er skilt ut etter fot-tøyets høyde og en Hudsko som har en helt spesiell tilskjæring (fig. 17 og 21.).

Innenfor de enkelte typene var det imidlertid store

Fig. 1 viser den prosentvise fordeling av atten forskjellige skotyper, og to elementer på sko i forhold til det totale antall typebestemte sko innen hver fase. Helt til venstre viser det skraverte feltet det totale antallet sko, mens det fylte feltet viser antall typebestemte sko i hver fase. De ulike nr. i diagrammet betyr: 1) Sko med elementet baktill spiss oppbøyd såle, 2) Snabelsko, 3) Høye remsko 1, 4) Høye remsko 2, 5) Andre remsko 1, 6) SUL 1, 7) Lave remsko, 8) SUL 2, 9) Sidesnøresko undertype 1 og 2 slått sammen, 10) Stroppsko, 11) Støvel 1, 12) Støvel 3, 13) Høye remsko 3, 14) Spennesko, 15) SUL 3, 16) Støvel 4, 17) Andre remsko 2, 18) Høye remsko 4, 19) Frontsnøresko, 20) Støvel 2.

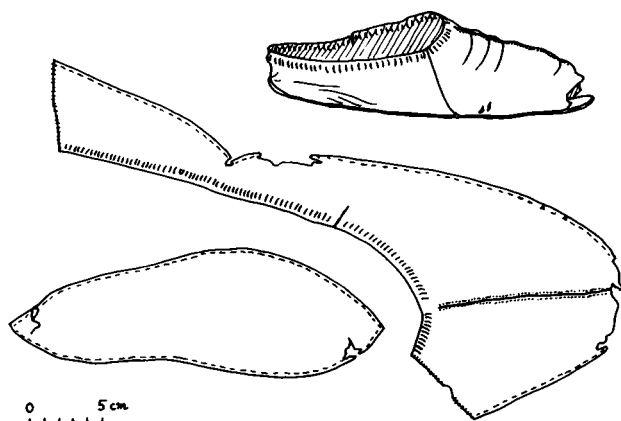

Fig. 2. Lav remsko med reimskår like under fotåpningen, 39 stk., (fig. 1:7).

forskjeller og en videre inndeling i 19 undertyper var derfor nødvendig. Det viktigste element for undertypeinndeling er først og fremst overlærenes tilskjæring, men detaljer i lukkeanordningen er også brukt som element. Innenfor undertypene var det igjen forskjeller som gjør en variantinndeling påkrevd.

I denne sammenheng skal vi bare konsentrere vår oppmerksomhet på seriasjonen av undertypene. Variantene ser jeg helt bort fra, mens to enkeltstående element, løsrevet fra de ulike skotyper tas med. Nemlig sko med baktill spiss oppbøyd såle (fig. 22) og sko med snabel i tåen (fig. 23).

En nærmere verbal definisjon av de enkelte typer-/undertyper skal jeg ikke her belaste leseren med. I stedet henvises det til illustrasjonene fig. 2 - 20 og definisjoner i materialpublikasjonene om skoene fra »Mindets tomt« (Schia 1975 eller 1977).

Seriasjonsdiagrammet figur 1 viser skotypenes tidsmessige fordeling, utregnet i % av det totale antall typebestemte sko innen hver fase. Vi får dermed den motemessige svingning over tid, uavhengig av om det er funnet mange eller få sko innenfor de

enkelte faser. Dette gjør sammenlikninger over tid lettere.

Fire typer skiller seg med en gang klart ut. Nemlig Lave remsko (fig. 2) med hovedbruksperiode til fasene under brann 12, fra slutten av 1000 tallet og tidlig 1100 tall. Sidesnøresko (fig. 12-13, undertype 1 og 2 her slått sammen) med hovedbruksperiode til fasene mellom brann 11 og brann 8, hvilket vil si fra slutten av 1100 tallet og fram til omkring midten av 1200 tallet. Stroppsko (fig. 15), med hovedbruksperiode i fasene mellom brann 8 og brann 6, hvilket vil si fra midten av 1200 tallet til begynnelsen av 1300

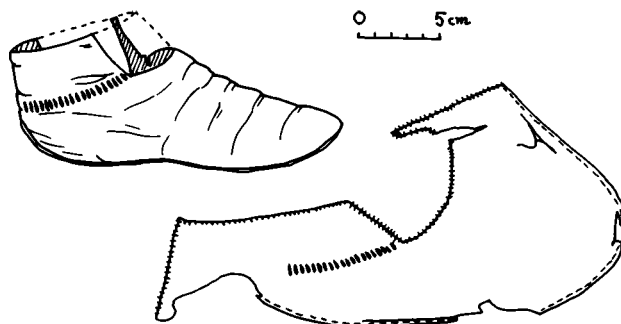

Fig. 3. Høy remsko type 1, 2 stk., (fig. 1:3).

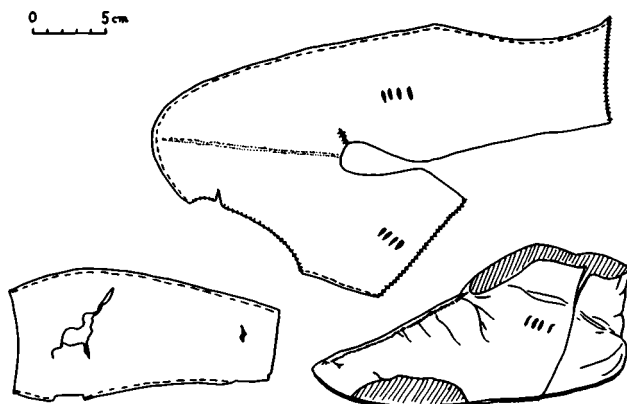

Fig. 4. Høy remsko type 2, 3 stk. (fig. 1:4).

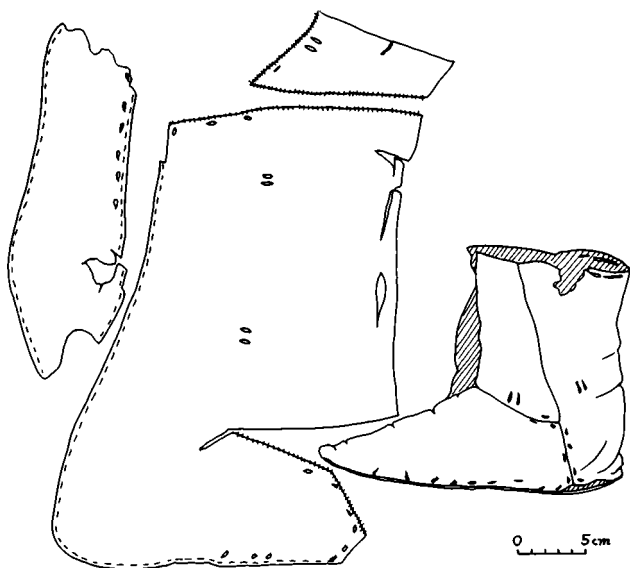

Fig. 5. Høy reimsko type 3, 9 stk., (fig. 1:13).

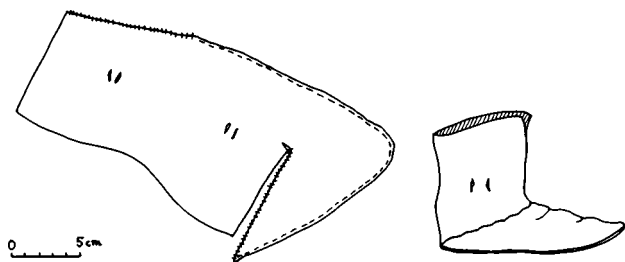

Fig. 6. Høy reimsko type 4, 1 stk., (fig. 1:18).

tallet. Samt støvel 1 (fig. 17) som ser ut til å være vanligst i fasene over brann 6 fra 1300 tallets første halvdel. Det kan av diagrammet her se ut til at disse fire typene angir ulike stadier der de hver for seg har vært den dominerende moten.

Av seriasjonsdiagrammet ser vi også at det i de to

eldste fasene, under brann 12 er forholdsvis få typer, tilsammen fem. I de to øverste fasene, mellom brann 5 og brann 7, er det derimot påvist tilsammen elleve forskjellige skotyper. Med andre ord en temmelig markert øking fra få typer i tidlig middelalderlagene til et stort typeutvalg i høymiddelalderlagene.

Verdien av skotypenes motesvingninger for datering av kulturlag ligger først og fremst i det forholdsvis store antall skotyper som er representert. Vi kan dermed bruke den prosentvise fordeling av de ulike skotyper innen hver fase som en indikator på hvor vi befinner oss i tid. Ser vi nemlig etter i seriasjonsdiagrammet figur 1 framgår det at mengdeforholdet mellom de ulike typer ikke er likt for noen av fasene. I noen tilfeller kan vi finne nesten sammenfall, om viljen er god, for to og to faser som følger etter hverandre i tid. Sammenliknes imidlertid annenhver fase i diagrammet framtrer forskjellene tydelig.

Av diagrammet framgår det at flere av typene har en forholdsvis lang brukstid. Dette er uheldig dersom en ønsker å bruke de enkelte skotypene til å datere kulturlagene. Det synes derfor som om de enkelte skotyper i seg sjøl ikke er den aller beste kilde til datering av kulturlag. Derimot kan det se ut til at

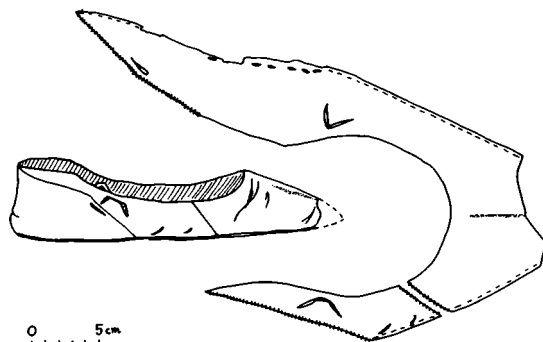

Fig. 7. Andre reimsko type 1, 4 stk., (fig. 1:5).

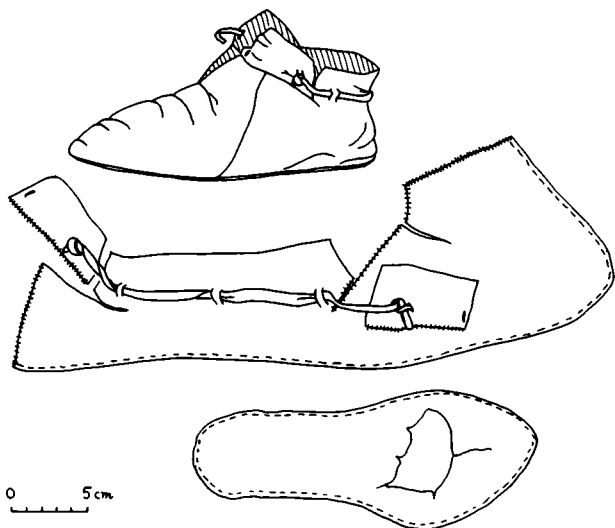

Fig. 8. Andre reimsko type 2, 2 stk., (fig. 1:17).

skotypenes ulike mengdefordeling til bestemte faser og historiske perioder i et arkeologisk massemateriale, er et brukbart kildegrunnlag for datering.

To enkeltstående elementer, på tvers av typeinndelingen ellers, ser dessuten ut til å være egnet for dateringsformål. Nemlig sko med snabel og sko med baktill spiss oppbøyd såle (fig. 22-23). Det sistnevnte element har i Oslo sin hovedtyngde i lagene under brann 13 som altså antas å være fra slutten av 1000-tallet. Tre stk. ble imidlertid funnet i fasen over slik at det er en viss mulighet for at elementet var i bruk i Oslo også på begynnelsen av 1100 tallet, men at det var vanlig bare i 1000 talls lagene. Dette elementet må således være godt egnet til datering av tidlig middelalderlag.

Sko med snabel er i vårt materiale noe overraskende påvist i lag fra de eldste fasene på 1000 tallet og opp til brann 8 omkring midten av 1200 tallet da

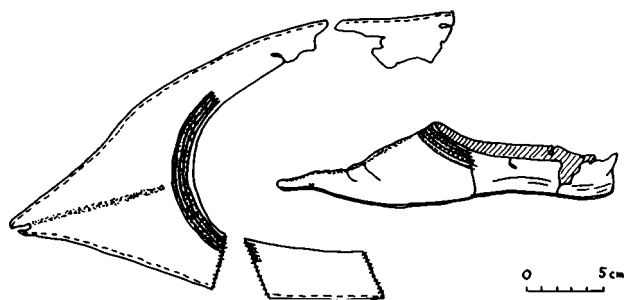

Fig. 9. Sko Uten Lukkeanordning (SUL) type 1, 7 stk., (fig. 1:6)

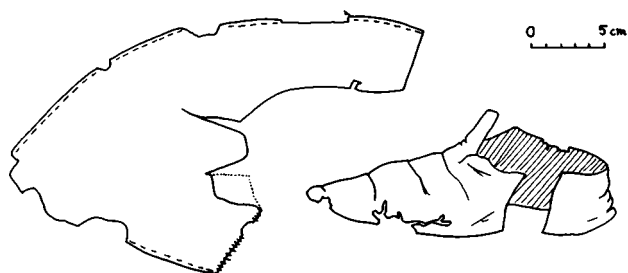

Fig. 10. Sko Uten Lukkeanordning (SUL) type 2, 1 stk., (fig. 1:8).

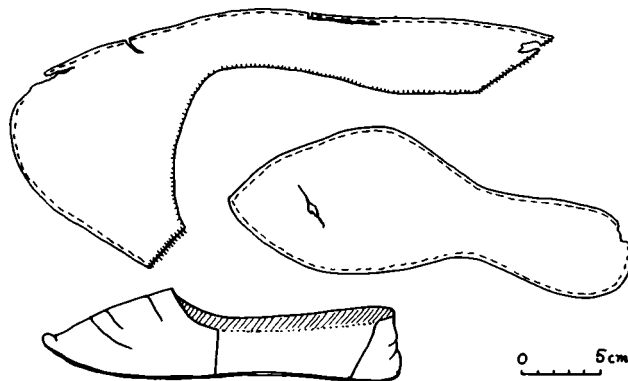

Fig. 11. Sko Uten Lukkeanordning (SUL) type 3, 12 stk., (fig. 1:15).

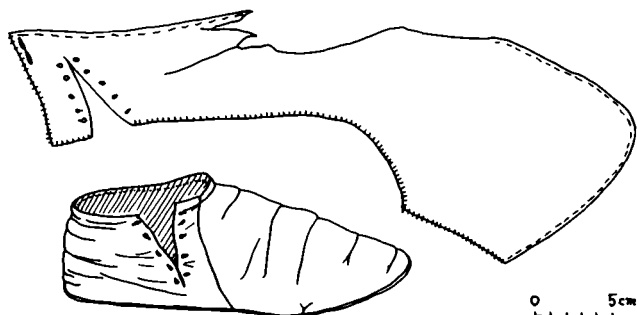

Fig. 12. Sidesnøresko type 1, 21 stk., (fig. 1:9).

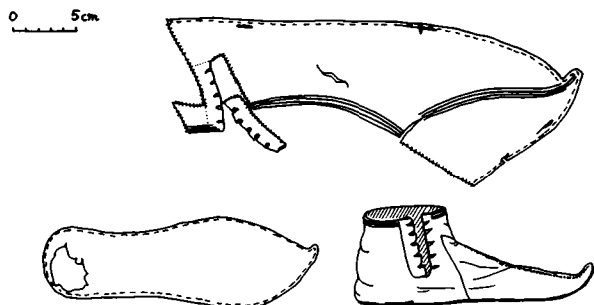

Fig. 13. Sidesnøresko type 2, 8 stk., (fig. 1:9).

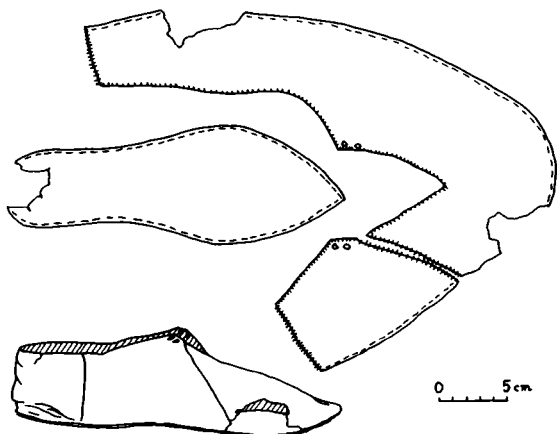

Fig. 14. Frontsnøresko, 3 stk., (fig. 1:19).

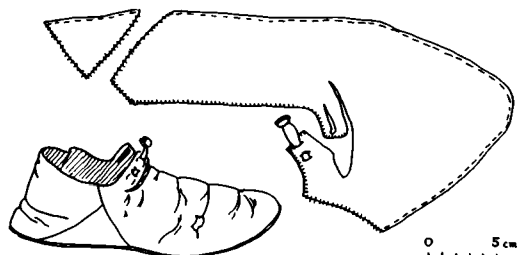

Fig. 15. Stroppsko, 106 stk., (fig. 1:10).

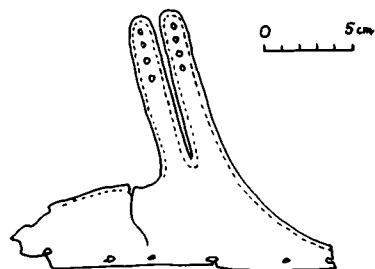

Fig. 16. Spennesko-fragment, 2 stk., (fig. 1:14).

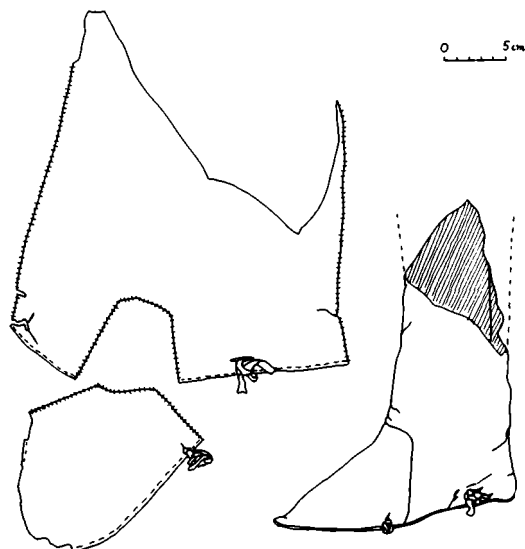

Fig. 17. Støvel type 1, 44 stk., (fig. 1:11).

moten opphører. I alt tre varianter av snabelsko er påvist og det ser ut til at disse er kronologisk betinget, med snabel I som den yngste og snabel III (dannet først ved sammensyningen av skoen) som den eldste. Varianten snabel III ser foreløpig ut til å tilhøre slutten av 1000 tallet og 1100 tallet, mens variantene I og II trolig er fra slutten av 1100 tallet og første halvdel av 1200 tallet. Hvorvidt sko med snabel virkelig opphørte som mote i Oslo omkring 1250, eller har sammenheng med helt spesielle forhold i bosetningen på »Mindets tomt« er foreløpig et ubesvart spørsmål.

Et viktig spørsmål er så hvor pålitelig seriasjonsdiagrammet virkelig er. At stratigrafien med brannlagene som viktige ledelag gjenspeiler reelle forhold er som nevnt bestyrket av de tre pollendiagrammene.

Men hva så med fordelingen av de ulike typene i seriasjonsdiagrammet, er den representativ? Dette er det svært vanskelig å vurdere da mange av typene ble funnet i et lite antall. Av de nitten typene i diagrammet var det ialt elleve typer som bare ble påvist i fra 1-5 eksemplarer. Det er klart at et så lite antall gjør det nærmest umulig å vurdere representativiteten av disse typene. De fleste av de nitten skotypene har imidlertid en jevnt god spredning over hele feltet, noe som på sin side kan styrke representativiteten. Ett unntak fra dette finnes. Nemlig Støvel 1 (fig. 17) der hele 61% av disse ble funnet innenfor ca. 4 m² i fasen mellom brann 5 og brann 6. En slik konsentrasjon øker muligheten for at det hele skyldes en tilfeldig ansamling og behøver ikke være et uttrykk for at Støvel 1 representerer den i gjennomsnitt vanligste form på det tidspunkt. Støvel 1 kan med andre ord ha vært like vanlig på 1200 tallets siste halvdel som 1300 tallets første halvdel, samt at stroppskoene kanskje derfor har fortsatt som den vanligste typen helt fram til ca 1350 da det organiske materialet forsvinner fra våre lag.

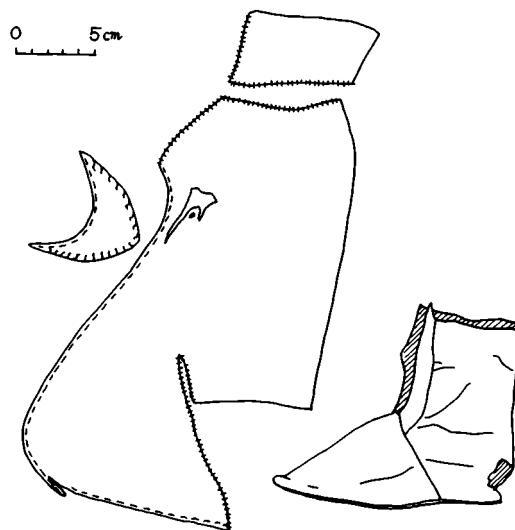

Fig. 18. Støvel type 2, 2 stk., (fig. 1:20).

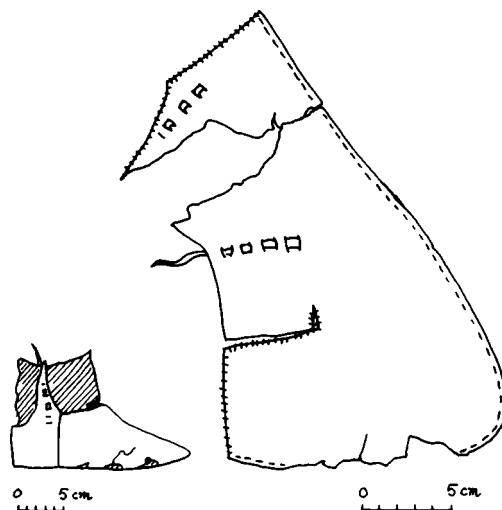

Fig. 19. Støvel type 3 (5 stk.). Funn av denne type var fragmentariske. En parallell fra Deventer (Dorgelo 1961, s. 456) er derfor avbildet i stedet, (fig. 7:12).

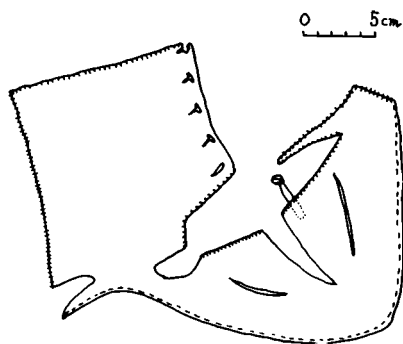

Fig. 20. Støvel type 4 (2 stk.). Begge disse var fragmentariske og en parallell fra Tønsberg vises i stedet (TG 463), (fig. 1:16).

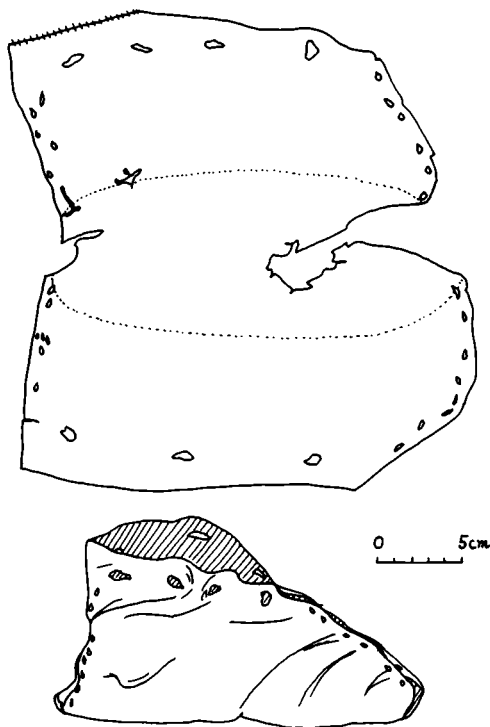

Fig. 21. Hudsko (1 stk.) som ikke kan være laget av en skomaker. I lag fra siste halvdel av 1200 tallet.

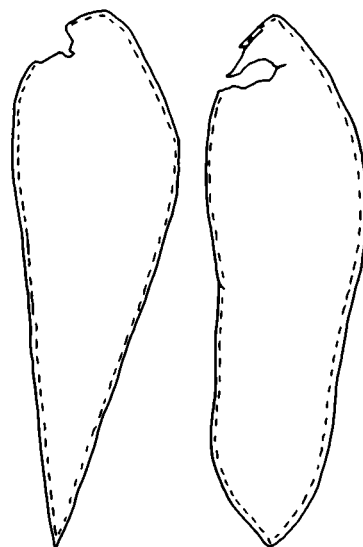

Fig. 22. Baktil spiss oppbøyde såler (fig. 1:1).

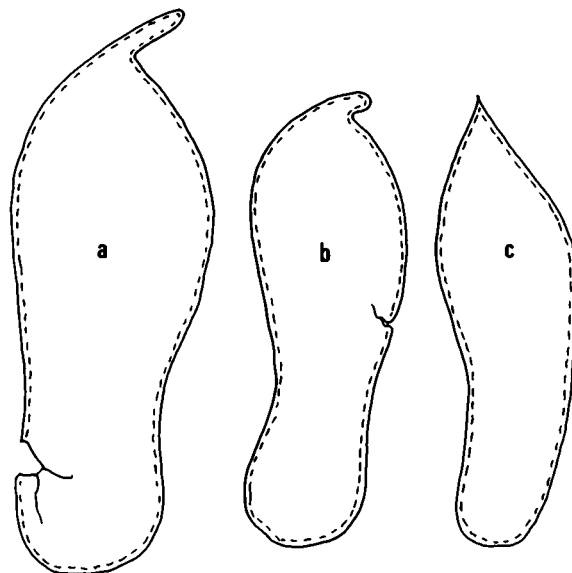

Fig. 23. Såler med snabel. a) Variant I. b) Variant II. c) Variant III.

Hvorvidt seriasjonsdiagrammet kan overføres til andre gravinger er ennå et ubesvart spørsmål. Der- som de etablerte typene fra »Mindets tomt« har vært like vanlige i alle nordens byer i middelalder må seriasjonsdiagrammet fra Oslo kunne anvendes tem- melig direkte andre steder. At det forholder seg slik er imidlertid høyst usikkert og undersøkelser i Polen og Sovjet har vist at mengdeforholdet mellom de ulike skotyper varierer fra by til by. Det var der ikke mulig å finne to byer hvor mengdeforholdet var det samme (Ojateva 1970). Inntil flere undersøkelser med seriasjonsdiagrammer foreligger, er det derfor best å bruke de enkelte skotyper med de indikasjoner på dateringer dette gir ved andre undersøkelser. Da må en imidlertid være klar over at slike dateringer ikke kan gis innenfor så trange tidsrom som et serias- jonsdiagram kan gjøre det.

Ulike skotyper for menn - kvinner - barn?

I det utgravde materialet er det vanskelig å skille mellom manns og kvinnesko. Hvilke kriterier som skal legges til grunn for en slik bestemmelse er det ikke lett å finne fram til.

En mulig vei å gå, kan være en vurdering av de ulike typers lengder. Det viser seg nemlig at av da- gens sko ligger kvinnestørrelsene i gjennomsnitt omkring størrelse 38, mens de for menn ligger om- kring størrelse 42/43. Det viktige her er ikke primært de absolutte størrelsene, men det innbyrdes relative forholdet. Nemlig at de gjennomsnittelige skostør- relser for menn og kvinner i et diagram skiller seg ut som to ulike topper.

Med utgangspunkt i dette forholdet ble lengden målt på 158 såler. Resultatet framgår av figur 24 med to topper. Diagrammet gir indikasjoner på at det relative forholdet mellom skostørrelser for menn og kvinner var noenlunde det samme i middelalder som i dag. I diagrammet er det flest sko i den toppen som inneholder de laveste skostørrelsene. Et forhold som

var ventet, fordi vi her har både kvinnesko og fottø- yet til ikke utvokste menn.

Ved hjelp av dette diagrammet skal vi så gå videre ved å stille opp to premisser. Nemlig: 1) At kvinne- sko i middelalder i hovedsak har lengder varierende fra 23-26 cm (dvs størrelse 35-39) med vanligste leng- de på omkring 25-26 cm (dvs størrelse 38) og at sko- lengder for menn i hovedsak ligger mellom 26-29 cm (dvs størrelse 40-43) med vanligste lengder på om- kring 27-28 cm (dvs størrelse 41).

Individuelle avvik fra dette skjemaet kan selvsagt forekomme. Det må derfor være klart at den enkelte sko vanskelig kan »kjønnsbestemmes« på denne må- ten, men at vi bare kan si noe om de enkelte sko/stø-

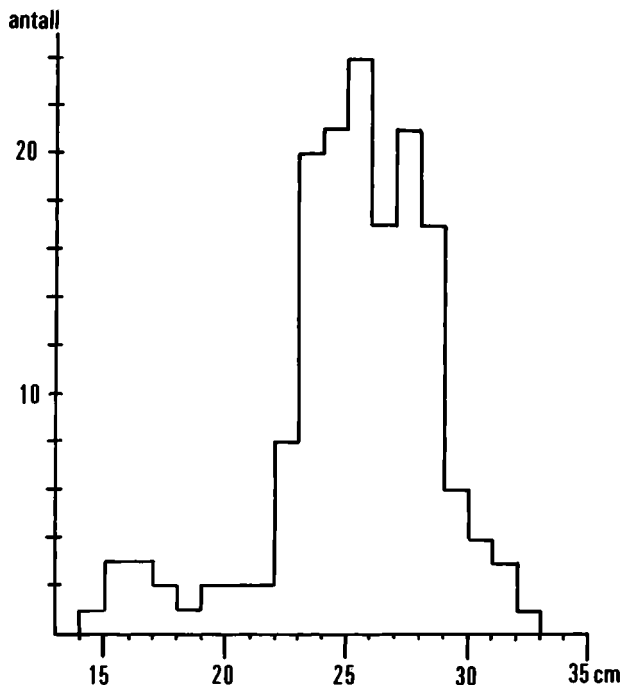

Fig. 24. Histogram over den tallmessige fordeling av sålenes leng- der.

vel typer eller grupper av typer i et arkeologisk massemateriale.

Vi bruker derfor diagrammet og premissene som målestokk for å se på de enkelte sko/støveltypenes lengder. Av tabellen fig. 25 ser vi at lengden var målbar på 139 sko og at antallet innen flere av typene er for lite til at vi egentlig kan si noe med sikkerhet. I tillegg må nevnes at de ulike skotypenes lengdemål i de fleste tilfellene dessverre ikke er eksakte mål. Det skyldes at mange sko var uten hele såler og at lengdemålet derfor er foretatt på grunnlag av overlæret etter at skoene var bygd opp igjen. Nøyaktige lengdemål er det av den grunn nesten umulig å foreta på disse sko. De oppgitte tall i tabellen er derfor usikre og må vurderes i lys av et avvik på ± 1 cm.

Med disse usikkerhetsmomenter tatt i betraktning er det klart at vi ikke kan bruke overlærenes lengdemål som en kontroll av diagrammet figur 24, som viser fordelingen av sålenes lengder. Den tendens som måtte være i materialet til konsentrasjon omkring bestemte lengdemål eller spredning over hele lengdeskalaen, kan imidlertid ikke forandres vesentlig av dette forhold.

Av figur 25 ser vi at de fleste sko/støveltypene sprer seg forholdsvis jevnt over lengdeskalaen uten tilløp til andre klare konsentrasjoner enn at det er flest voksne sko. Grense mellom voksne og barnesko regnes i dag ved 24 cm, mens diagrammet figur 24 muligens indikerer at grensen i middelalder lå omkring 23 cm. Med andre ord så peker materialet i retning av at samme skotyper ble brukt av både menn, kvinner og barn i middelalderen. Enkelte unntak ser det imidlertid ut til at vi kan skille ut. Nemlig sko av typen Andre reimsko 1 (fig. 7) som alle har lengder over 26 cm (dvs størrelse 40 og økende). Dette kunne indikere mannssko, men det er bare det at paralleller i Polen der er tolket som kvinnesko, uvisst på hvilket grunnlag. Likedan kan det av tabellen se ut til at Sidesnøresko 1 (fig. 12) og Støvel 3 (fig.

15-15,9cm	1		1		1								1						4	
16															1				1	
17				1									1						2	
18				2									3						5	
19									1				1				1		3	
20										1			1	1					3	
21													2	2					4	
22							1	1		1			6	5			1	15		
23		1	1		1		1	2	2				8	5			2	23		
24		2								2		1	8	2			1	16		
25									1				2	1				4		
26		3			1		1	1	2	2	3	3	8	1	1			27		
27				1						2	3		1	2	1		1	11		
28		1			1		1			2	1			4	1		1	13		
29		2					1							3				6		
30		1																1		
31																				
32-32,9		1																	1	
SUM	12	1	2	6	1	3	2	5	10	10	5	2	50	20	2	2	6		139	
SKO - TYPE	Love Reimsko 1 Høye Reimsko 2 Høye Reimsko 3 Høye Reimsko 4 Andre Reimsko 1 Andre Reimsko 2 S.U.L. 1 S.U.L. 3 Side snøresko Side snøresko Frontsnøresko Stroppsko Støvel 1 Støvel 2 Støvel 3 Ubestemt type																			SUM

Fig. 25. Tabell som viser de enkelte skotypenes lengder i cm.

19) er beregnet på menn. Sko av typen SUL 1 (fig. 9) kan muligens være kvinnesko som også Støvel 1 (fig. 17) ser ut til å være.

Hovedinntrykket blir av tabellen at det ikke er enkelt å skille ut klare manns og kvinnesko på grunnlag av våre funn. Dette kan skyldes at materialet er for lite til å få fram entydige tendenser. En annen mulighet er imidlertid at det i middelalder ikke ble skilt skarpt mellom manns og kvinnesko etter de kriterier som jeg har valgt å legge til grunn for typeinndelingen, nemlig lukkeanordningen.

To skriftlige kilder belyser problemet noe nærmere. For det første Biskupa søgur (Falk 1917) der det holdes for en upassende luksus av kvinner å bruke svarte (fargete) sko. Med andre ord et mulig skille mellom manns og kvinnesko etter kriterier som vi i dag ikke kan bruke på et arkeologisk utgravd materiale. For det andre så har vi en vedtekt om handel og varetakster i Bergen fra 1282, med fastsettelse av maksimalpriser på ulike typer skotøy i forhold til kjøp av skinn. Nemlig: »Når 10 huder er verd 4 (3) mark, da skal de beste nauteskinnshoser koste 2 øre, (de beste) kvinnestøvler en øre, de beste mannssko en halv øre, de beste forleister for menn 5 penninger og en ertug, de beste kvinnesko en ertug.« (Bagge 1973, s. 174). Her skilles det klart mellom manns og kvinnesko. Dessverre for oss i så vage vendinger at vi ikke kan finne fram til hvilke kriterier som den gang lå til grunn for at skille mellom manns og kvinnesko. Av teksten får en dessuten det inntrykk at listen over skotøystyper ikke er fullstendig. For eksempel må typer som støvler for menn og forleister for kvinner være utelatt. Det ville vel ellers vært unødvendig å spesifisere kjønnet på den måten det her er gjort.

Opplysningen om kvinnestøvler som en egen type, gir imidlertid grunn til ettertanke med et arkeologisk materiale i bakhånd. Det fordi vår utskilte type, Støvel 1 (fig. 17) ser ut til å konsentrere seg nettopp til kvinnestørrelser (fig. 25). Kan det være fottøy av denne type det siktes til i vedtektene fra 1282? Noe endelig og sikkert svar vil vi vel aldri få. Parallellt i Tønsberg og Trondheim viser imidlertid at Støvel 1 må ha vært vanlig i Norge og gir for såvidt en svak indirekt støtte til gjetningen.

Ut fra de skriftlige kildenes opplysninger må vi følgelig gå ut fra at det eksisterte ulike skotyper for menn og kvinner i middelalder. En antakelse som til nå, med få unntak, ikke kan få noen klar støtte i det arkeologiske materialet. Det er videre høyst uklart hvilke kriterier en skal se etter for å kunne spore et

slikt skille. En viss mulighet er det for at bruken av skotøyet lengder er en farbar vei å gå. Imidlertid må det bemerkes at de ulike skolengder teoretisk også kan gjenspeile forskjeller på sommer og vintersko og således ikke bare behøver å ha sammenheng med ulike kjønn. Det fordi en kunne tenke seg at det i vintersko ble stappet gress e.l. for å holde bedre på varmen og således nødvendigjorde større skolengder. En kontroll av hvilket forhold som er det riktige, kan muligens gjøres ved målinger av fotlengder på middelaldersk skjelettmateriale, noe det ikke har vært anledning til i denne sammenheng.

Basis for sikrere slutninger enn det jeg her har kunnet framlegge må være et langt større materiale, med mange såler og der pålitelige målinger må kunne foretas på hele sko. Dessuten at de ulike typene er representert i større antall enn det som er tilfelle i materialet fra Oslo. I motsatt fall, om ikke større materialenheter finnes, må de samme tendenser finnes igjen ved flere mindre undersøkelser.

Foreløpig vil jeg holde det for relativt sannsynlig at Støvel 1 og antakelig SUL 1 er kvinnesko, mens Støvel 3 og trolig Sidesnøresko 1 nok må tilhøre mannen. At Stroppskoene må være brukt av begge kjønn synes å framgå klart. Det synes også å være på det rene at barnesko har kopiert voksne sko. Bare i et unntak, nemlig for Høye reimsko 4, er det påvist en type som kun finnes i barnestørrelse, noe som imidlertid kan skyldes en tilfeldighet da det bare ble funnet et eksemplar av denne typen. For de øvrige skotyper er antallet enten så lite eller spredningen så uklar at det er vanskelig å ha noen begrunnet mening. Tabellen figur 25 får heller tale for seg sjøl inntil annet sammenlikningsmateriale foreligger.

Skomakerteknikk

Alt middelalderskotøyet i materialet er vendsydd, med unntak av den ene hudsko. Det vil si, sydd sammen i vrent tilstand over en lest av tre. Dette

betegner uten tvil den vanlige arbeidsteknikken blant middelalderens skomakere.

Før skoene var endelig ferdig var det mange ulike arbeidsprosesser som lå bak. Først måtte skomakerne, ialfall i Norge, behandle råstoffet, hudene, slik at læret fikk den for formålet rette garvingen. En prosess som kunne ta opp til et år om læret var tykt nok. Derneft kom tilskjæringen av overlæret med den halvmåneformete skomakerkniven (fig. 26). Et arbeid som antakelig ble utført av mesterne (Jäfvrt 1937 s. 43)) Så ble læret festet til en trelest og sammensyningen, trolig utført av svennene, kunne ta til. Først syddes overlæret (nåtlingen) og deretter ble sålen festet (bunningen), etter at overlæret i fuktet tilstand var strukket og strammet godt til over lesten med en tang. Skoen fikk da sin rette form. Etter sammensyningen ble overflødige deler av læret skåret bort, sømmene glattet, lesten fjernet og den ferdige skoen vrenget.

Under arbeidet blev vanligvis brukt en spannreim. Denne lå over skoemnet som lå på håndverkernes kne og ble ført under skomakers fot. Spannreima kunne dermed holdes i spenn og begge hender ble frigjort for arbeider med skoen (fig. 27).

Hovedtrekkene i skomakers sammensyningsteknikk kan ikke sees å ha gjennomgått noen endringer i middelalder om materialet fra »Mindets tomt« legges til grunn. Det ser også ut til at den samme garvemetoden, med bruk av bark, er benyttet fra de eldste lag på 1000 tallet og fram til ca 1350, ved funn av både gjennomgarvet og rågarvet lær. Disse to garvemetoder gir læret ulike egenskaper. Mens rågarvet lær (med en rå ugarvet rand i midten av læret) på det nærmeste er vantett, men lett blir stift og ubøyelig og derfor ofte trenger til smøring med fett, så er gjennomgarvet lær ikke vanntett, men derimot mykere og tilsetning av fett for vedlikehold er ikke nødvendig så ofte (Stigum 1971, s. 313). Noen forskjeller i læret som kunne ha sammenheng med ulike garve-

metoder er således ikke påvist i materialet fra »Mindets tomt«. Vi må derfor undersøke detaljer ved skomakerteknikken for å kunne klarlegge utviklingen av skomakerhåndverket. Et element, nemlig bruken av bes, ser her ut til å ha betydning. Bes er en lærstrimmel som legges inn i sømmen mellom overlæret og sålen. Derved ble bunningen sterkere.

I det foreliggende materialet ser det ut til at denne tekniske detaljen ble vanlig først i fasen angitt ved lagene mellom brann 8 og brann 9 fra 1200 tallets første halvdel. Dessuten var nok detaljen kjent på slutten av 1100 tallet som det framgår av figur 28.

Det må imidlertid bemerkes at fordi både overlær og såler spaltes, har det i enkelte tilfelle vært vanskelig å skille bes fra andre tilfeldig avspaltete lærstrimler med sømhull. Et usikkerhetsmoment som gjør at en må være forsiktig med bruken av denne tabellen.

Dessuten må det påpekes at to bes, som ble funnet mellom brann 12 og brann 13 forstyrrer tendensen i materialet noe. Disse kan være avspaltninger og ikke bes, men de kan også være indikator på en tidligere bruk av elementet bes enn det tabellen ellers peker i retning av.

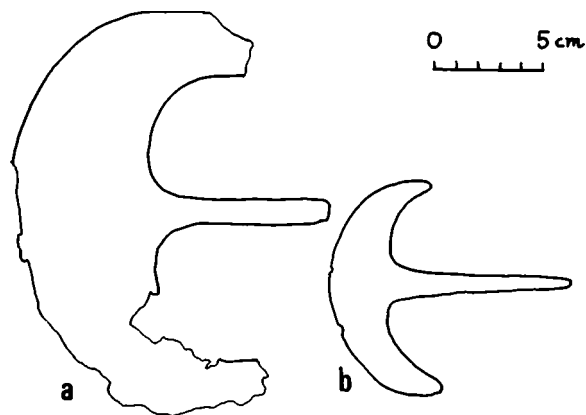

Fig. 26. Skomakerkniver fra Oslo (a), Akershus festning (b), muligens fra Hovedøya kloster, men funnopplysningen er usikker.

Fig. 27. Skomakerbod med
verksted og utsalg. Jost Am-
man 1568.

Ser vi på sålene, har disse i hovedsak to former. Det er asymmetriske såler med sterkt innsving midt mellom tå og hel og tilnærmet symmetriske såler nesten uten noe innsving mellom tå og hel, som det framgår av figur 29. Av sålematerialet ser det ut til å foregå en overgang fra den siste formen til den første formen i fasene mellom brann 12 og brann 9, det vil si i løpet av 1100 tallet (Schia 1975, s. 119). Først etter brann 9 fra begynnelsen av 1200 tallet, viser materialet til en konsekvent bruk av bare asymmetriske såler med smalt midtparti i skoproduksjonen. Sannsynligvis har denne endring sammenheng med en utvikling innen skomakerhåndverket.

Et tredje forhold som kan være av betydning for å studere skomakerhåndverkets utvikling, er tilskjæringen av overlærerne. Det er tidligere pekt på en utvikling fra få til mange typer, som det framgår av

	Antall bes	Bes i % av antall sko fra hver fase
Brann 5 >	19	16%
Brann 6 >	23	23%
Brann 7 >	19	18%
Brann 8 >	10	14%
Brann 9 >	2	5%
Brann 11 >	-	-
Brann 12 >	2	6%
Brann 13 >	-	-
SUM	75	-

Fig. 28. Tidsmessig fordeling av det tekniske elementet bes.

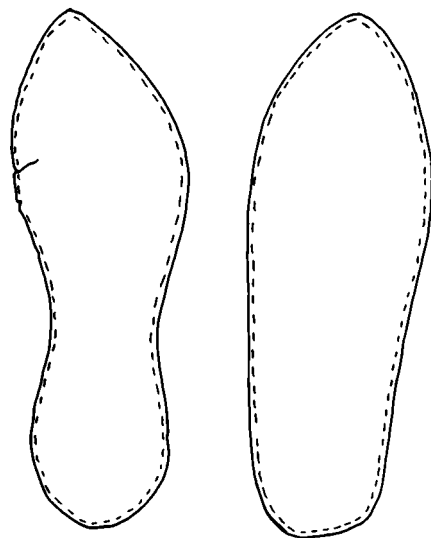

Fig. 29. Asymmetrisk såle med smalt midtparti og t.h. symmetrisk såle uten innsving mellom tå og hel.

figur 30. Bak en slik utvikling ligger det nødvendigvis mye arbeid med eksperimentering for å skape de nye typene med sine særegne tilskjæringer. Problemet blir imidlertid om alle de etablerte typene er produsert og utviklet i Oslo. Med temmelig stor sikkerhet kan vi av funne paralleller hevde at eksperimentering og utvikling av våre typer må ha skjedd innenfor det nordeuropeiske området. Det ser også ut til at skomakerfaget i dette geografisk avgrensede område har vært temmelig enhetlig, med skotyper som spredte seg raskt fra by til by. Jeg vil derfor holde det for sannsynlig at alle de funne skotypene fra »Mindets tomt« er produsert i Oslo, men at de neppe er utviklet her alle sammen. Det er foreløpig ikke mulig å føre bevis for denne påstanden, men jeg har vondt for å tro på eksport av sko for salg fra en by til en annen i noen stor utstrekning i middelalder. Skoproduksjonen hører nok med til de enkelte byers sjølforsyning.

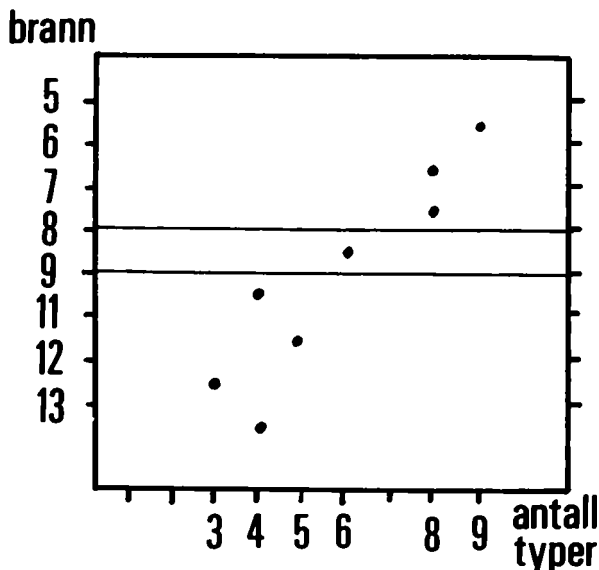

Fig. 30. Tabell som viser økningen av antall typer i relasjon til brannlagene.

Økingen av antallet typer i dette materialet synes derfor å vise til en håndverkerstand som var i stand til å produsere mange forskjellige skotyper. Av figur 30 ser vi at antallet typer øker i fasen mellom brann 8 og brann 9 i forhold til de eldre fasene. Dette kan indikere at en kvalitativ høyning av faget var i gang. En utvikling som i såfall må ha tatt nok et sprang framover i fasen mellom brann 7 og brann 8. Hva denne siste øking egentlig innebærer, er noe usikkert da det kan ha sammenheng med en ny faktor som kan ha grepet forstyrrende inn. Nemlig hanseatene som jeg senere skal komme tilbake til.

Sammenfatter vi dette, må vi forsiktigvis kunne peke på elementer i en utvikling fram mot et kvalitativt bedre skomakerhåndverk i løpet av 1200 tallets begynnelse. Nemlig overgang til vanlig bruk av bes, konsekvent bruk av asymmetrisk såle med smalt midtparti og en begynnende øking av antallet typer

med de krav til tilskjæring som det stiller. En videre utvikling av skomakerteknikken har det ikke vært mulig å spore i materialet innenfor det tidsrom som ligger mellom år 1250 og 1350, når en ser bort fra økingen av antallet typer.

Reparasjoner

Av det totale skomaterialet viste 18% eller 116 stk. til reparasjoner i større eller mindre grad. Antallet må oppfattes som et minimumstall i det reparasjonene oftest ble gjort på en mindre del av fottøyet. De fleste sko var fragmentariske og mulig reparerte deler kan derfor være forsvunnet.

Reparasjonene er gjort på to måter. For det første med bruk av en lærremse (0,5-1 cm bred) tredd gjennom hull snittet med kniv slik det framgår av fig. 31. 73% av alle reparasjoner var gjort på denne måten. For det andre er nye sømhull stukket ut i overlæret med en noe tykkere syl enn det skomakerne ellers brukte, for deretter å bli sydd sammen med tråd (27%). Halvsålinger som er påvist i materialet fra de eldste lag er utført på denne måten.

Sammenliknes disse to reparasjonsmåter på utslitt fottøy med skomakernes sammensyngsteknikk, er det temmelig klare forskjeller. Den første reparasjons-

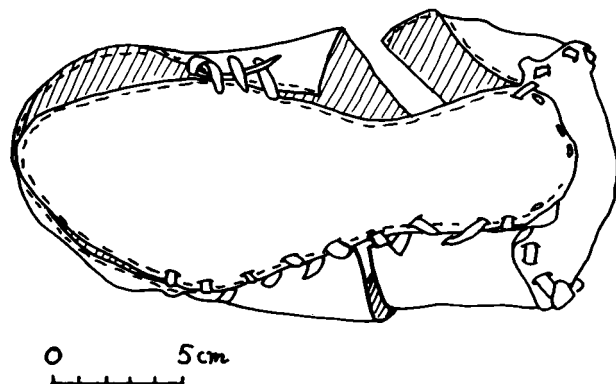

Fig. 31. er eksempel på en sko reparert med lærreimer.

måten, med lærreimer, er ofte unøyaktig og grovt utført. Ingen håndverker med respekt for sitt fag ville gjøre noe slikt. Det mest sannsynlige er derfor at dette er reparasjoner utført av brukerne sjøl. Fra Biskupa søgur (Falk 1917, s. 52) fortelles dessuten om en reisende som kjente til metoden idet han tok opp av sin pung, skonål og reim til å sette i stand sine sko med. At metoden var godt kjent viser også ordet »skøda« som rett og slett betyr å sy (sko) med skinnreimer.

Det må således være belegg for at slike reparasjoner i første rekke ble gjort av den enkelte bruker. Dessuten var det et vanlig fenomen blant reisende, hvis skotøy ofte ble utsatt for harde påkjenninger. At slike reparasjoner også var nødvendig i en by, kan derimot kanskje virke overraskende, fordi nytt skotøy må ha vært tilgjengelig i nærmeste skomakerbod.

Den andre reparasjonsmetoden, med bruk av nål og tråd, virker bedre utført og er slett ikke dårlig sammenliknet med skomakernes originale søm. Sannsynligheten taler for at dette er vitnesbyrd om lappeskomaker i middelalderens Oslo. Nærmere er det ikke mulig å komme ham i et arkeologisk materiale etter min mening. Usikkerhetsfaktor her er imidlertid at vi ikke helt kan utelukke muligheten for nevenyttige amtører.

Undersøker vi den stratigrafiske fordeling av reparasjonene, finner vi at begge metoder er kjent fra de eldste lag på slutten av 1000 tallet og fram til ca 1350, da organiske gjenstander ikke lenger er bevart blant funnene. Vi finner også at skomaterialet viser en tendens til øking av antallet reparasjoner i høy-middelalderfasene, angitt ved lagene over brann 9 (fig. 32). Eller med andre ord. Samtidig med at skomakerhåndverket synes å nå opp på et kvalitativt høyere faglig nivå, ser det ut til at en større del av befolkninga begynner å reparere skoene sine. Føl-

gende problemstilling kan derfor ha sin berettigelse; Har det økte antall reparasjoner sammenheng med en utvikling som gjorde at en større del av befolkninga fikk dårligere økonomi, eller skyldes det økte antallet reparasjoner at prisen på skotøy, som en mulig virkning av en forbedret skomakerteknikk, ble for høi i forhold til andre varer? Den antatte forbedring av håndverksteknikken kom dermed ikke hele bybefolkninga til gode, i det det kan se ut til at nesten 1/3 måtte flikke videre på utslitte sko. Mens andre derimot kunne kjøpe nye sko uten å måtte reparere de gamle, da de fleste skoene i materialet er kastet uten forsøk på reparasjoner.

	Antall	% Av antall sko fra hver fase.
Brann 5 >	34	29%
Brann 6 >	22	22%
Brann 7 >	8	8%
Brann 8 >	16	23%
Brann 9 >	5	12%
Brann 11 >	6	14%
Brann 12 >	5	15%
Brann 13 >	4	8%
SUM	101	-
Under brann 6 Over brann 8	7	-
Under brann 7 Over brann 9	3	-
Under brann 8 Over brann 11	1	-
Uten funnoppl.	1	-
SUM	116	-

Fig. 32. viser den tidsmessige fordeling av reparasjonene.

Utlendinger i byen

Flere historikere har påpekt at tyskerne, og blant håndverkerne skomakerne, fikk en sterk stilling i Norge, spesielt i Bergen. En får det inntrykk av flere kilder at utlendingene var i ferd med å etablere seg i landet omkring 1250, men at de da ikke sto spesielt sterkt. Det ser imidlertid ut til at de raskt ble en maktfaktor i de norske byene og mot slutten av århundret måtte den norske konge gi etter for de fleste av tyskernes krav, blant annet skattelettelse (slapp tiende til kirken), fritakelse for skipadrott (trekking av skip på land for overhaling) og nattevakter i byene (se brev av 1278 og 1294 gjengitt i Bagge 1973, s. 152 og s. 202).

På denne bakgrunn blir det viktig å stille spørsmålet om hvordan og hvorfor de tyske skomakere oppnådde den makt de fikk.

En forklaring, foreslått av flere historikere, kan være at de lagde bedre skotøy og derfor utkonkurrerte nordmennene på rent kvalitativt grunnlag. En oppfatning som senest er hevdet av Halkild Nilsen i 1966, idet han mener at tyske skomakere i Bergen innførte store håndverksmessige forbedringer, ved at de garvet lær med bark og forsynte fottøyet med selvstendige såler (Nilsen 1966, s. 6) En annen forklaring på tyskernes sterke stilling i Norge er at de vant sine posisjoner gjennom en sterkere organisasjon med større politisk slagkraft.

Vender vi oss til det utgravde arkeologiske massemateriale, er ikke jeg i stand til å se argumenter for en høyning av skokvaliteten på slutten av 1200 tallet, ikke annet enn en øking av antallet typer. Tvert i mot er det som nevnt indisier for en kvalitetshøyning tidlig på 1200 tallet og at det senere inntil 1350 ikke har funnet sted noen tekniske endringer i skoproduksjonen. Sko med selvstendige såler er dessuten påvist som det vanlige i alle lag fra slutten av 1000

tallet og en behandling av hudene til rå/gjennomgarvet lær kan etter min mening vanskelig ha foregått på annen måte enn med bark. Produksjon av sko med bedre kvalitet er derfor neppe årsak til tyskernes sterke stilling i de norske byene.

Imidlertid øker antallet typer, som nevnt, etter brann 8 omkring 1250 slik det framgår av figur 30. Nettopp fra det tidspunkt da tyskernes eksistens i byene begynner å bli merkbar i kildene. Vi må derfor ha lov til å spørre om ikke denne økingen av antallet forskjellige typer kan ha sammenheng med utlendingenes og da først og fremst tyskernes etablering i byene. Kan hende hadde disse skomakerne med seg en noe annen yrkestradisjon, med produksjon av egne skotyper. Spørsmålet får stå ubesvart inntil sammenlikningsmateriale fra de nordtyske byene kan framskaffes.

En annen mulighet kan være at tyskernes etablering i landet førte til en skjerpet konkurranse, som altså resulterte i flere skotyper. Befolkninga kan imidlertid ikke ha hatt særlig nytte av denne eventuelle konkurransen skal vi tro vedtekten fra Bergen i 1282, fordi skoprisene på det tidspunkt tydeligvis var altfor høye og fastsettelse av maksimalpriser på sko i forhold til huder var nødvendig.

Det ser således ikke ut til å være grunnlag for å hevde at de tyske skomakernes sterke stilling i Norge skyldtes produksjon av skotøy med bedre kvalitet. Den faglige dyktighet var med andre ord neppe større enn nordmennenes, men tyskerne kan altså ha produsert andre typer. Mest sannsynlig er det derfor at de tyske skomakeres sterke stilling i de norske byene først og fremst hadde sammenheng med en bedre organisering. Derigjennom ser det ut til at de oppnådde større politisk makt i de norske byenes markedsøkonomiske system. En oppfatning som for øvrig Arne J. Larsen tidligere har funnet indisier på i skomateriale fra Borgundkaupangen på Sunnmøre (Larsen 1970, s. 50).

Skomakernes boder

Etter denne gjennomgang av skotyper og skomaker-teknikk er det naturlig å spørre hvor disse skoene ble lagd. Ovenfor har jeg pekt på det sannsynlige i at skoene ble lagd i Oslo og spørsmålet blir da hvor i byen de ble produsert. Derav følger problemstillingen om skomakerne hadde tilhold i et bestemt kvarter av byen eller om de satt spredt rundt omkring på forskjellige steder.

Det må for øvrig være klart at samtlige sko viser til godt håndverk, som det må ligge en lang fagutdanning bak. Med andre ord så viser materialet at håndverkere fra skomakerfaget har vært i virksomhet i Oslo alt fra siste halvdel av 1000 tallet.

Hvilke data har vi så for å kunne etterspore deres virksomhet? Her hjelper det ikke med skotyper. Vi må ha tak i produksjonsmidlene. Primært er dette den halvmåneformete skomakerkniven, trelester og syler. Mer indirekte spor er rester etter garveprosessen. Til garvingen trengtes kummer og/eller kar der hudene kunne behandles. Først for fjerning av hårene, enten ved bruk av kalk eller ved å legge hudene til røyting i rennende vann. Etter at hårene var løsnet fra hudene på en av disse måter, ble hudene skavet helt rene for hår, oftest over en trestokk (fig. 34) med en kniv spesielt egnet for formålet (fig. 33). Deretter måtte hudene renses for kalk, dersom det ble brukt, noe hønsemøkk kunne gjøre på en brukbar måte. Først på dette trinn kunne den egentlige garvingen ta til. Den besto i å legge huder og bark, helst eikebark, lagvis på hverandre i en kum, for deretter å fylle på vann. Slik kunne det hele ligge opp til et år, avhengig av hudens tykkelse og avhengig av om en ønsket gjennomgarvet eller rågarvet lær (med en rå, ugarnet, vantett rand midt i).

Disse ulike arbeidsledd i garvingen etterlater seg spor i jorda og er dermed et datapotensial vi kan utnytte. Det er nemlig kjent at skomakerne i Norge også var garvere.

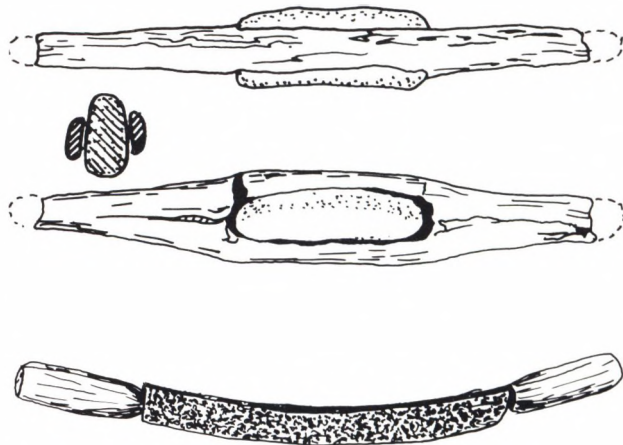

Fig. 33 viser redskap til å fjerne hårene fra hudene før garvingen tok til. Den øverste er funnet i Gdansk i lag fra 1160-1180. (Wiklak 1969, s. 480). Nederst et hårjern brukt av en garver på 1800 tallet (Sandvig, 1937, s. 25).

Fig. 34. Fjerning av hår. Huden er lagt over en halvkløvd stokk som utgjorde arbeidsunderlaget. Tegning etter Sandvig 1937 (s. 25).

En tredje datakategori er avfallsprodukter i form av lærbiter framkommet ved tilskjæring av såler og overlær og derfor er uten sømspor, samt halvfabrikata som av uvisse årsaker ikke ble bearbeidet til et ferdig produkt. Begge disse data er det i høyeste grad mulig å etterspore arkeologisk og de har da også vært utnyttet av flere forskere. Blant annet i Polen og Borgundkaupangen i Norge.

Spørsmålet blir altså om disse ulike datakategorier samler seg til bestemte strøk av byen eller om de sprer seg til forskjellige steder. Likedan må den tidsmessige sammenheng mellom de enkelte data fastslås, for å se om skomakervirksomheten har foregått på samme sted gjennom hele middelalderen eller om håndverkerne har flyttet på seg.

Dataene fra Oslo som helhet er til nå framkommet mere eller mindre tilfeldig og det er vanskelig å utnytte disse funn. Fra Sørenga nede ved middelalderens kongsgård (fig. 35:2) er funnet en trelest (fig. 36). Dateringen er uvis. To halvmåneformete skomakerkniver er også påvist i Oslo (fig. 26). Disse er imidlertid funnet utenfor middelalderbyen, en fra Akershus festning og muligens en fra Hovedøya kloster (usikker funnopplysning). Disse løsfunn forteller om skomakervirksomhet, men gir ingen opplysninger om tidspunktet for bruken.

Viktigere er da de funnene som vi, med Gerhard Fischer, må kunne kalle garvekummer (Fischer 1929, 53). Ved en undersøkelse i 1926 ble det like nord for Halvardskirken, påvist fire kummer og en 3×3 m stor brønn (fig. 35:1 og fig. 38). En kum var fylt med kalk og hår, en annen med hønsemøkk, en tredje kunne settes i sammenheng med bark og en fjerde var tom for denne slags funn. Sannsynligheten taler for at dette virkelig er rester etter et middelaldersk garveri, der vi må kunne tolke den siste kummen som en skyllekum. Den store brønnen må ha framskaffet rikelige mengder med vann, noe som var en av forutsetningene for garverivirksomhet. Oppfatningen av

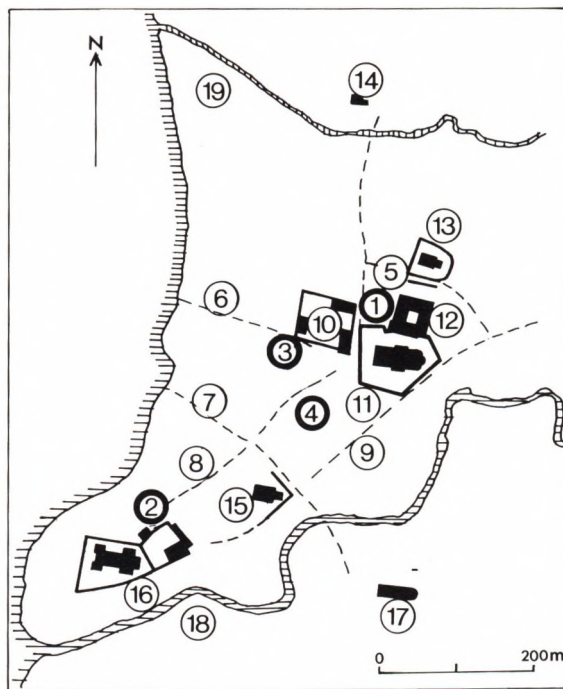

Fig. 35 er et topografisk kart over høymiddelalder Oslo. 1) er funnsted for garvekummer, skomakerbodene? 2) er funnsted for trelest, 3) er funnsted for læravfall, 4) »Mindets tomt«, 5) er gate kalt »Geilene, 6) er gate kalt Bispealmenningen, 7) er gate kalt Klemensalmenningen, 8) er gate kalt Vestre strete, 9) er gate kalt Østre strete, 10) er Bispeborgen, 11) St. Halvardskirken, 12) Olaus-klosteret, 13) Korskirken, 14) Nonneseterkloster 15) Klemenskirken, 16) Mariakirken og kongsgården, 17) Fransiskanerklosteret, 18) Loelva, 19) Hovinbekken.

dette som et garveri i skomakersammenheng bestyrkes av store mengder læravfall i lagene omkring. Opptil en halv meter tykke lag av læravfall ble påvist.

Dateringen av disse funn lar seg ikke gjøre eksakt, fordi daterende funn ikke ble tatt godt nok vare på. Av funnomstendighetene på stedet framgår det imidlertid uten tvil at kummene hører med blandt de

Fig. 36. Trelest fra Sørenga (fig. 35:2).

Fig. 37. Rester etter bygården Thomasgard fra en tid forut for skomakernes virksomhet? a) Olavsklosteret, b) Utvidet kirkegård for St. Halvardskirken, c) St. Halvardskirkens eldste kirkegårdsmur, d) Bispeborgen, e) Antatt gateløp, f) gateløp (fortsettelse av geilene?), g) deler av åtte bygninger, antakelig kildenes Thomasgard.

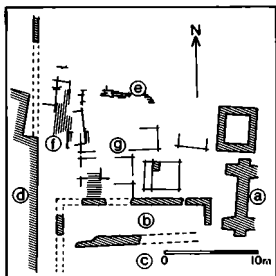

Fig. 38. Thomasgards grunn etter at området antakelig ble tatt over av skomakerne. a) Kum med kalk og hår, b) Kum med hønsemøkk, c) Kum satt i sammenheng med barkebiten av utgraveren, d) Skyllekum? e) Brønn 3x3 m. Konstruksjoner som muligens kan være samtidig med kummene er utelatt.

Yngste konstruksjonene og at de trolig må være fra høymiddelalderen, med eldre trebygninger i dypere lag (fig. 37).

Sannsynligheten taler videre for at skomakervirksomheten i dette området opprinnelig lå lenger nord. En antakelse basert på læravfallslag i en snittegning fra en grøft. Med andre ord så var området trolig primært et boligområde (fig. 37), muligens

identisk med kildenes Thomasgard som senere kaltes Tomlen (Løberg 1957, s. 70), etter at Halvardkirkegården ble utvidet mot nord (fig. 37b) og først sekundært utnyttet av skomakerne.

Vi har da med andre ord et området hvor det høyst sannsynlig satt skomakere i høymiddelalder. En slags støtte på dette får vi dessuten av Sverres saga (Bull 1922, s. 78). Der fortelles nemlig at kong Sverre i sammenheng med kamper i Oslo, i år 1200, gikk i land nord i byen ved Nonneseter kloster (fig. 35:14) og at han snudde sydover gjennom Geilene (fig. 35:5) forbi skomakerbodene og helt fram til Halvardskirken (fig. 35:11)

Sammenfallet mellom sagaens skomakerboder og de arkeologisk utgravde garvekummer og læravfall (fig. 35:1) gjør det meget sannsynlig at skomakere virkelig har holdt til på stedet.

Problemet er da, som allerede nevnt, om skomakerne satt bare her eller om de var spredt rundt på forskjellige steder i byen.

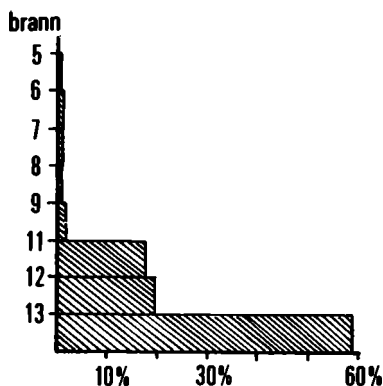
Under Håkon 5's regjeringstid (1299-1319) ble gitt påbud om at skomakerne skulle bo samlet i Myklagard (Grieg 1953, s. 45). Det samme påbudet ble gjentatt i 1352 og viser dermed at skomakerne hadde sine boder på forskjellige steder rundt om i byen. Dessuten at kongens statsapparat ønsket å føre en bedre kontroll med disse håndverkerne ved å flytte dem sammen.

En forsøksvis prøving av dette mot arkeologisk materiale innebærer på nåværende stadium av forskingsprosessen store vanskeligheter. Mangelen av nyere undersøkelser på forskjellige steder i byen er her helt åpenbar. Indikasjoner på skomakerarbeider andre steder i byen har vi som nevnt ved skomakerlesten fra Sørenga og ved funn av læravfall ved bispealmemminga, (fig. 35:3) (Enger 1955, s. 114). Disse data er imidlertid for usikre til en prøving av hypotesen, da de ikke kan dateres.

Hva så med utgravingen på »Mindets tomt« (fig.

35:4). Her ble ikke funnet entydige spor etter skomakernes produksjonsmidler. Ingen skomakerkniv, ingen trelester, men riktignok flere syler ble funnet. Sylene kan imidlertid være brukt av andre enn skomakere. Klare, entydige spor etter garving ble heller ikke påvist. Derimot ble det funnet mye læravfall uten sømspor. I alt 16555 biter for å være nøyaktig. Viktig ser det her ut til å være at disse konsentrerer seg til bunnlagene som det framgår av figur 39. Med andre ord til faser primært fra slutten av 1000 tallet og 1100 tallet.

Fig. 39. Histogram over den tidsmessige fordeling av læravfall uten sømspor.

Læravfallet fra »Mindets tomt« kan imidlertid være spor etter mer husflidsorienterte aktiviteter. En indikasjon på at det kan ha med skomakervirksomhet å gjøre, fikk vi ved utvidelsen av »Mindets tomt« da vi åpnet et nytt felt, kalt »Søndre felt«.

Innenfor et område av ca 4 m² er her, fra det samme kulturlaget hittil påvist ca. 10000 lærbiter uten sømspor. Gravingen av denne haugen ble ikke ferdig i 1975. Antallet vil følgelig øke endel i løpet av gravingssesongen 1976.

I tillegg til læravfallet ble gjort et viktig funn i det samme laget. Nemlig halvfabrikata av en sidesnøresko 2 (fig. 40). Skoen er ferdig tilskåret. Overlæ-

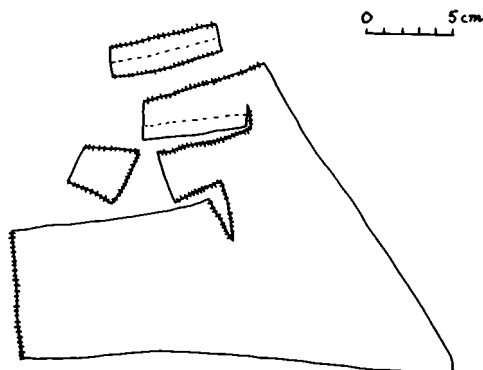

Fig. 40. Halvfabrikert sko. Sidesnøringen er ikke gjort ferdig og bunningen er ikke påbegynt. Skoemnet er av samme type som fig. 13.

ret er sydd sammen og sidesnøringen er nesten gjort ferdig. Det manglet bare innsnitting av snørehull i sidesnøringen. Dessuten manglet sålen som ikke er forsøkt sydd på. Hvorfor bunningen ikke ble utført er noe uklart, muligens er tilskjæringen av overlæret gjort feil, slik at overlæret ble for lite. Sikkert er iallefall at skoen ble kastet i vrengt, halvferdig tilstand i en haug med læravfallsbiter.

I det samme kulturlaget ble for øvrig funnet en planke med utallige innrissinger med kniv. Kan det være en del av skomakernes arbeidsunderlag?

Disse funn synes å være indisier som peker i retning av skomakervirksomhet på stedet. Det til tross for at flere av skomakernes arbeidsoperasjoner, som f.eks. garvingen ikke er klart belagt på disse to feltene. Tidsmessig må læravfallshaugen og den halvferdige sidesnøreskoen foreløpig dateres til slutten av 1100 tallet eller omkring 1200 (Søndre felt er ikke ferdig gjennomarbeidet ennå).

Læravfallet på »Mindets tomt« opphører som nevnt på slutten av 1100 tallet og materialet fra »Søndre felt« ser foreløpig ikke ut til å stå i motsetning til dette forhold.

Hva opphøret av læravfall betyr er imidlertid noe uklart. Innebærer det at befolkninga på stedet begynte å rydde mer rundt seg, eller betyr det at skomakerne flyttet til et annet sted i byen, som følge av statsmaktens dirigering? I så fall er det merkelig at vi nettopp fra år 1200, omtrent samtidig med at læravfallet på »Mindets tomt« forsvinner, hører om skomakere like nord for Halvardskirken. Det må iallefall ha vært så mange skomakere samlet der på det tidspunkt at de da var et topografisk kjennemerke i byen. Problemstillingen må med andre ord være denne: Satt skomakerne på forskjellige steder i tidligmiddelalder byen (1000/1100 tall), mens de senere, fra 1200 tallet av, ble mer sentralisert med flytting til Myklagard? At sentraliseringen ikke kan ha vært fullstendig, viser det forhold at påbudet om samling av skomakere i Myklagard ble gjentatt, men vi må nok sannsynligvis regne med at det i høymiddelalderen var en tendens til sentralisering av håndverkerne i Oslo.

Problemet er nå iallefall formulert på bakgrunn av et arkeologisk materiale, noe som kan være nyttig. Det gjenstår da å prøve den mot flere arkeologiske undersøkelser i Oslos bygrunn. Finner vi nemlig stadig en tendens til læravfall bare i tidligmiddelalderlagene, tror jeg det innebærer en støtte til hypotesen slik den er formulert ovenfor. Vi må med andre ord passe svært godt på det som er igjen av bygrunn fra ulike områder av middelalderbyen.

Avslutning

I et arkeologisk utgravd massemateriale må det således være klart at skotøy er en datagruppe som har gode muligheter for kulturhistoriske slutninger. Enkelte problemstillinger har vi med utgangspunkt i materialet fra Oslo fått svar på, mens andre fortsatt er noe usikre og krever flere arkeologiske undersøkelser, både i forskjellige deler av Oslo for å undersøke representativiteten av materialet fra »Mindets tomt«

og i andre byer i og utenfor Norge. Først da kan våre hypoteser prøves mot et større materiale og dermed muligens få gyldighet over et videre geografisk område.

Litteratur

- Bagge/Helle/Smedsdal, 1973: Norske middelalderdokumenter. Universitetsforlaget.
- Bull, Edvard, 1922: Kristianias historie, bind I. Kristiania.
- Dorgelo, A. 1961: Vondsten van middeleeuws schoenwerk te Deventer. *Berichten van de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek*, årgang 10-11.
- Enger, Cato, 1955: Bispealmenningen funnet. *Foreningen til norske fortidsminnesmerkes bevaring, årbok 1954*.
- Falk, Hjalmar, 1917: Litt om sagatidens sko. *Maal og Minne 1917*.
- Fischer, Gerhard, 1929: Skomakerbodene i det gamle Oslo. *Norsk skotøi nr. 4*. Oslo.
- Grieg, Sigurd, 1933: Middelalderske byfunn fra Bergen og Oslo. Oslo.
- Høeg, Helge, 1977: Pollenanalyser. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo, feltet »Mindets tomt«. Bind I, stratigrafi, topografi, daterende funngrupper.
- Jäfvrt, Ernfrid, 1937: Skor och skomakerteknikk under medeltiden. *Fornvännen 1937*, årg. 32.
- samme, 1938: Skomod och skotilverkning från medeltiden til våra dagar. Stockholm.
- Larsen, Arne J., 1970: Skomaterialet fra utgravningen i Borgund på Sunnmøre 1954-1962. *Årbok for universitetet i Bergen. Humanistisk serie no. 1*.
- Løberg, Leif, 1957: Det gamle Oslos gårder. *St. Halvard 1957*. Oslo.
- Nielsen, Halkild, 1966: Bergensernes handel på Finmark i eldre tid. Universitetsforlaget.
- Ojateva, E. I., 1970: Lærskotøy fra middelalderbyer i Polen. (En kort oversikt over publikasjoner). *Archeologiceskij Sbornik 12*, Leningrad. (Norsk oversettelse).
- Sandvig, Anders, 1937: De Sandvigske samlingers garveri på Maihaugen. Lillehammer.
- Schia, Erik 1975: Skomaterialet fra »Mindets tomt«. Magistergradsavhandling i Nordisk Arkeologi. Stencil, eget forlag. Oslo.
- Samme, 1977: Skomaterialet fra »Mindets tomt«. De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo, feltet »Mindets tomt«. Bind I, stratigrafi, topografi, daterende funngrupper.
- Stigum, Hilmar, 1971: Vår gamle bondekultur I. Oslo.
- Wiklak, Henryk, 1969: Polish early mediaeval foot-wear of the 8th-13th centuries on the basis of excavations. *Materiały wczesnośredniowieczne, tom VI*. Warszawa.